

УДК 81'11=161.3

Т.М. Ігнацюк*выкладчык каф. рускай і беларускай моў
Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта***КАТЭГОРЫЯ ПАФАСУ І МАЎЛЕНЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ**

Артыкул прысвечаны аднаму з канструктыўных складнікаў моўнай дзейнасці – пафасу. Даследуюцца і асэнсоўваюцца найбольш тыповыя праявы пафасу, яго лакалізацыя ў розных тыпах моўнай дзейнасці, тыповыя спосабы выказвання. Праводзіцца спроба навуковай дэфініцыі названага складніка маўлення. Пастулюецца субстанцыянальная сутнасць пафасу, адзначаецца яго намінацыйны статус і сувязь з найбольш вядомым інстытутам мовы – катэгорыяй імя.

Уступ

Тэрмін *пафас* (ад ст.-грэч. *pathos*) вядомы яшчэ з часоў антычнасці. Аднак нельга сказаць, што на сённяшні дзень паняцце, якое называецца гэтым тэрмінам, мае дакладна акрэсленую дэфініцыю. Звычайна катэгорыя пафасу разглядаецца ў курсе рыторыкі і трактуецца як «непасрэднае выражэнне пачуццяў у адносінах да прадмета маўлення» [1, с. 82], як «узбуджэнне (выкліканне) эмоцыі ці пачуцця, на базе якога і адбываецца перакананне» [2, с. 149–160].

У якасці катэгорыі рыторыкі пафас упершыню быў дэталёва распрацаваны Арыстоцелем. Кажучы пра розныя ўласцівасці стылю, філосаф размяжоўвае пафас, этас і логас: «Стыль будзе валодаць належнымі якасцямі, калі ён поўны пачуццяў (пафас), калі ён выяўляе характар (этас) і калі ён адпавядае сапраўднаму становішчу рэчаў (логас)» [3, с. 21]. У антычнай эстэтыцы пафас азначаў пэўнае натхненне, пераважна трагічнага тыпу, звязанае з пакутай асобы. Так, Арыстоцель у «Паэтыцы» адносіць пафас да ліку неабходных элементаў трагедыі і характарызуе яго як «дзеянне, якое прыносіць гібель або боль». У «Метафізіцы» філосаф разумее пафас як магчымасць пераходу ад аднаго стану да другога – больш узвышанага, а ў «Рыторыцы» вызначае пафас як «тое, пад уплывам чаго людзі змяняюць свае рашэнні, бываюць задаволеныя ці незадаволеныя» [4, с. 11]. Паводле трактоўкі Арыстоцеля, пафас уяўляе сабой прыём, пры якім апавядальнасць перадаецца праз трагедыю героя, яго пакуты і эмоцыі гледачоў. Карыстаючыся пафасам, аўтар ці моўца павінен выклікаць у аўдыторыі патрэбныя адчуванні, не адкрываючы пры гэтым свае ўласныя. Ад старажытных часоў вылучаюць пафас гераічны, трагічны, рамантычны, сентыментальны і сатырычны. Да пафасу традыцыйна звярталіся аўтары од, эпасаў, трагедый.

У эстэтыцы новага часу катэгорыя пафасу была распрацавана перш за ўсё Фрыдрыхам Шылерам у цеснай сувязі з паняццем узнёслага і канцэптам свабоды. Паводле Шылера, пафасу неабходна апазіцыйнае адчуванне не толькі глыбокіх і моцных пакут, але і адчуванне пазбаўлення ад іх; каб у барацьбе маральнага «я» чалавека з пакутамі выяўлялася ўнутраная свабода чалавечага духу. Пафас новага часу – гэта ўзвышаная свабода духу, якая ўзнікае ў выніку перамогі яго над перажываннямі і пакутамі.

На думку Гегеля, пафас – гэта ўсеабдымная субстанцыянальная сіла свету, якая становіцца ўнутранай спружынай дзейнасці чалавецтва, цэнтрам, які вызначае сабой усе чалавечыя адчуванні і ўчынкi. У такім разуменні пафас складае «сапраўдны цэнтр, сапраўднае царства мастацтва» [5, с. 236].

Навуковы кіраўнік – В.І. Сянкевіч, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры агульнаадукацыйных дысцыплін і методык іх выкладання Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна

У рускім літаратуразнаўстве значнае распаўсюджанне мела тэорыя пафасу, распрацаваная Вісарыёнам Бялінскім. Ён лічыў, што «крыніца творчай дзейнасці асобы ёсць яе дух» [6, с. 313]. Пафас ёсць запал, які ініцыюецца ідэяй; ён чыста духоўны, маральны. Праўдзівае адлюстраванне рэчаіснасці не ініцыюецца без пафасу.

Пафасам у літаратуразнаўстве называецца «ідэйна-эмацыянальная накіраванасць літаратурнага твора, якая вызначае спецыфіку мастацкага зместу ў сукупнасці ўсіх яго кампанентаў» [7, с. 264]. Пафас разумеецца як пачуццё, запал, якія ўклаў у свой твор аўтар і якімі ён хацеў бы натхніць чытача.

У Тлумачальным слоўніку беларускай мовы (ТСБМ) слова *пафас* мнагазначнае. Ён называецца «ўздым, запал, а таксама знешняе іх праяўленне»; «уздым, натхненне, энтузіязм, выкліканая якой-н. высокай ідэяй»; «сутнасць, асноўная ідэя, накіраванасць чаго-н.» [8, т. 4, с. 126].

Шматлікія спробы даць пафасу адназначнае лагічнае азначэнне, з нашага пункту гледжання, не могуць быць паспяховымі. Пафас не мае фармальна-лагічнай, прадметнай прыроды. Сутнасць пафасу субстанцыянальная. Пафас звязаны з субстанцыяй маўлення, а таму не дапускае азначэння па форме «*X – гэта...*». Пафас, як і жывое слова, належыць неакрэсленай, але актуальна знаёмай і дакладна вядомай рэальнасці маўленчай дзейнасці.

«У XX ст., – адзначае Дж. Сёрл, – філосафы навучыліся з найвялікшай асцярожнасцю задаваць пытанні па форме “Што такое...”, напрыклад: “Што такое ісціна?”, “Што такое лік?”, “Што такое справядлівасць?”. Урокі дваццатага стагоддзя (хаця іх хутка забываюць у стагоддзі дваццаць першым) сведчаць, што найлепшы падыход да вырашэння гэтых праблем – “падкрэсліся” да іх непрыкметна. Не пытайцеся, што такое ісціна, а спытайце, пры якіх умовах мы гаворым пра некаторае выказванне, што яно ісціннае. Не пытайцеся, што ёсць лік, а пытайцеся пра тое, як (тут і далей падкрэслена намі – *T.I.*) “лічбавыя выражэнні функцыянуюць у рэальнай матэматычнай практыцы”» [9, с. 7].

Мы прапануем выкарыстоўваць адзначаны метады і пры адказе на пытанне пра тое, што такое пафас. Пафас не можа быць вызначаны прадметна як «што», пафас заўсёды – «як». Пад пафасам з часоў старажытнасці разумеецца якасць маўлення. Зыходнай тэарэтычнай устаноўкай пры дэфініцыі пафасу, з нашага пункту гледжання, з’яўляецца прызнанне таго, што яму нельга даць азначэнне. Пафас належыць да быцця – «неакрэсленай, але да ўсіх дачыненнай стыхіі светабудовы» (М. Хайдэгер). Пафас дапускае разуменне ў сваіх праяўленнях. Тое, як праяўляецца пафас, і стане істотным у разуменні яго сутнасці. Замест таго, каб азначаць «Пафас – гэта...», варта звярнуцца да абставін маўлення і адзначыць, як праяўляецца складнік маўлення, які называецца пафасам.

Са шматлікіх апісанняў адзначанага паняцця вынікае, што пафас праяўляецца і разумеецца, перш за ўсё як *уздым (пад’ём)* – якасць паводле дзеясловаў *узняць, падняць* і дэрыватаў ад іх.

Істотным момантам у разуменні адзначанай якасці з’яўляецца парадаксальны момант: *узняць, падняць уверх* не значыць «павысіць». Павысіць можна ступень (*павысіць прадукцыйнасць працы*), а падняць – узровень (*падняць узровень якасці*). Кантэксты дзеясловаў *падняць, узняць* і да т.п. экстэнсіянальныя (іменныя), у адрозненне ад інтэнсіянальных кантэкстаў дзеяслова *павысіць*, накіраванага на ступень як форму вытворнага дзеяння.

Дзеясловы *узняць, падняць* валодаюць выразнай суб’ектыўна-ўнутранай арыентацыяй. Фразеалогія «пад’ёму» звязана з праяўленнем пафасу: *узняць (падняць) галаву* – стаць бадзёрым, смелым, упэўненым; *падняць (узняць) голас* – рашуча выказаць сваю думку; *падняць (узняць) меч (зброю)* – пачаць вайну, пайсці супроць каго-н.; *падняць (устаць) на ногі* – усхвалявацца, прымусіць трывожыцца; *падняць (узняць) руку* на каго –

зрабіць замах на каго-, што-н.; *падняць (узняць) сцяг* – пачаць барацьбу за што-н., у імя чаго-н. (ТСБМ).

Акт уздыму звязаны з пераменай ранейшага (папярэдняга) стану, г.зн. з падзеяй. Паняцце «перамена» з’яўляецца крытэрыем падзеі. У выніку перамены стану адбываюцца акты станаўлення. Падзея, у адрозненне ад факта, заўсёды звязана з момантам паўстання чаго-небудзь. У філасофіі Гегеля адзначаная перамена называецца тэрмінам *зняцце*. Несумненна, што гэтая перамена звязваецца з адыходам ад папярэдняга стану эвалюцыйнага росту да наступнага стану рэвалюцыйнага развіцця. Статус падзеі, у адрозненне ад факта, заўсёды рэвалюцыйны. Сам акт станаўлення каго/чаго кім/чым-небудзь ёсць акт рэвалюцыйны – зняцце супярэчнасці мінулага і таго, што прыходзіць яму на змену. Адсюль не выпадковым з’яўляецца становішча, што этас праяўляецца ў пераломныя моманты гісторыі. Аб гэтым, у прыватнасці, пішуць гісторыкі літаратуры: «На апошнім этапе вайны, калі перамога над ворагам становілася блізкай, часцей з’яўляліся паэтычныя, пафасныя творы».

Пафас разумеецца таксама як «*узнёсласць*». Сэнс прыметніка *ўзнёслы* тлумачыцца наступным чынам: «1. Прыўзняты, урачысты. *Узнёслы настрой. Узнёслая прамова*. 2. Поўны вялікага значэння, глыбокага зместу, высакародных пачуццяў. *Узнёслыя мары*» (ТСБМ). Адзначаная якасць адсылае пафас у «незямную» рэальнасць. Гэтым пафас адрозніваецца ад прыземленасці этычнага пачуцця.

У шматлікіх кантэкстах пафас трактуецца як *узбуджэнне*. Дзеяслоў *узбудзіць* сведчыць аб ініцыяцыі пэўнага стану, аб паўстанні новай рэальнасці: «1. Заставіць прагнуцца. 2. *Каго-што*. Прывесці ў адпаведны стан. *Узбуджаныя нервы*. 3. Выклікаць, абудзіць у кім-н. якія-н. пачуцці, думкі, стан. *Узбуджаная рэўнасць. Узбуджаная цікаўнасць*. 4. Паставіць, вынесці на абмеркаванне, вырашэнне. *Узбудзіць крымінальную справу. Узбуджане пытанне*» (ТСБМ). Знамянальнай з’яўляецца сувязь узбуджанасці з момантам «дэ-юрэ». Пафас не фактаграфічны. У ім праяўляецца не міласць, але закон і ахвярнасць.

Пафас інтэрпрэтуецца як «*эмацыянальны запал*». Істотна тое, што адзначаны складнік маўлення праяўляецца эмацыянальна. Будучы якасцю маўлення, эмацыянальнасць не мае дачынення да моўнай рэфлексіі – у тым ліку і пачуццёвай. Эмоцыя – рэакцыя. Эмацыянальнай называецца асоба, якая здольна жыва рэагаваць. Эмацыянальнасць – адно з найбольш істотных пафасных праяўленняў. У слове *запал* зноў жа індукцыруецца ініцыяцыйная сутнасць пафасу. Не выпадкова гэтым словам называюць «прыстасаванне і сродак для запальвання выбуховага рэчыва» (*запал гранаты*); параўн. перан.: «гарачнасць, парыў. *Астыў запал. Гаварыць з запалам*» (ТСБМ).

Яскравым праяўленнем пафасу выступае *натхненне*. У ТСБМ пад гэтай якасцю разумеецца: «1. Стан творчага ўздыму. *Плённа пішацца ў хвіліны творчага натхнення*. 2. Душэўны ўздым, запаленне. *Гаварыць з натхненнем*». (ТСБМ). Без адзначанай якасці не адбываецца творчасць – гаворыцца пра «*творчае натхненне*». Даўно заўважана, што сапраўдныя шэдэўры нараджаюцца пры моцным эмацыянальным перажыванні, узрушэнні. Менавіта ў хвіліны душэўнага пад’ёму адкрываецца адна з найбольш цудоўных існасцей чалавека – творчасць.

З вышэйадзначанай якаснай прыкметай пафасу звязваецца яго ідэйнасць. Пафас разумеецца як *ідэя*. Калі выступоўца пачынае сваю прамову словамі «*Пафас майго выступлення ў тым, што...*», то ён, несумненна, разумее пад пафасам галоўную ідэю выступлення, якую імкнецца данесці да слухачоў (параўн.: *патрыятычныя ідэі, ідэя дабра і справядлівасці* і да т.п.). Пафас – катэгорыя ідэалагічная, г.зн. інстытуцыянальная. Укараненне новых ідэй у жыццё не абыходзіцца без пафасных праяўленняў, асабліва калі гэтыя ідэі (як сведчыць гістарычны вопыт) маюць сацыяльна-рэвалюцыйны статус.

Немагчымасць фармальна-лагічнага азначэння пафасу па форме «X – гэта...» не перашкаджае спробе выпрацаваць навуковую дэфініцыю адзначанага паняцця па мадэлі «X называецца...». На нашу думку, такой дэфініцыяй здольна быць наступная:

Пафасам называецца інстытуцыянальна-ідэалагічны складнік маўлення, звязаны з актамі ідэнтыфікацыі падзей, іх абставін і ўдзельнікаў, якія эксплікуюцца ў выказванні шэрагам суб'ектыўна-эмацыянальных праяўленняў прамойцы, такіх, як уздым, узнёсласць, запал, натхненне, энтузіязм і да т.п.

Антыгэтаэтасу і пафасу маўлення

Пафасу як актыўнаму дынамічнаму перажыванню ў антычнай эстэтыцы супрацьпастаўляецца этас – пасіўная якасць чалавека. Пафас і этас – два складнікі, якія суправаджаюць логас маўлення; інакш кажучы, гэта рытарычныя абставіны маўлення. У даследаванні пафасу відавочна тое, што ён кантрастуе з этасам і ўспрымаецца на яго фоне. Кантраст этасу і пафасу – гэта антыгэтаэта звычайнага і надзвычайнага, рэальнага і ўстаноўленага (намінальнага), звычайу і закону, тэмы і ідэі. Супрацьпастаўленне этасу і пафасу выразна праяўляецца ў сацыяльнай з'яве, якая называецца *ідэалагізацыяй*. Звычайна гаворыцца пра «*ідэалагізацыю жыцця*». Жыццёвы этас ненатуральна падмяняецца ідэалагічным пафасам. Напрыклад, у хаце мясцовага актывіста Міканора (раман І. Мележа «Завеі, снежань») партрэты «правадыроў міравога пралетарыяту» ўспрымаюцца недарэчна: сялянская хата – культурная этычная інстытуцыя.

Сядзячы пры сталі, не выказваючы ціканасці, агледзеўся: хата маленькая, на адзін пакой, падлога з гліны. Можна сказаць, няма падлогі. Палаці, двое палаццяў: сына і старых. Даматканя коўдры. Вялікая скрыня – гонар сялянскай хаты на Палесці. Таксама, мабыць, з даматканым палатном, са святочнай вопраткай. На сценцы – партрэты Сталіна і Калініна. У кутку ўверсе – пуста, абразы зняты. Але ручнік вісіць, як даніна старому... На падаконніку – стосік кніжак. Брашурны... Дзе ж калгасныя дакументы? Пэўна, у скрыні... (Мележ).

У яшчэ адным фрагменце названага твора этычная назва *чалавек* супрацьпастаўляецца агентыўным інстытуцыянальным імёнам, якія вымаўляюцца з пафасам:

– Мама, ты нічога не разумееш, – перабіў яе Лёва. Ён так гаварыў, што адчуваўся – яму вельмі няёмка за яе перад сакратаром райкома партыі, які ўсё чуе. Лёва – камсамалец, член бюро камсамольскай ячэйкі школы.

– Ты – разумееш! Ты рана стаў разумны, Лёва! Такі разумны, што ўжо матку вучыш! – Цыля не так абуралася, як высмейвае сына. Разважліва наступала: – Чалавек павінен спаць? Павінен есці? Няхай ён і бальшавік... Бальшавікі павінны есці ці не? (Мележ).

Антыгэтаэтасу і пафасу ўсведамляецца паводле кантрастыўнай мадэлі «*Не..., а...*». У гэтай мадэлі звычайнае (зямное) кантрастуе з незвычайным (узнёслым), ці наадварот. Розныя назвы аднаго і таго ж ствараюць рэфэрэнтную тоеснасць – карэфэрэнтнасць. Гэтую з'яву не варта змешваць з раўназначнасцю або блізкасцю значэнняў. Імя не мае значэння, але валодае сэнсам, які і раскрываецца ў экстэнсіянальных кантэкстах іменнай тоеснасці. Як справядліва заўважае Д.М. Шмялёў, «патрэбна з усёй рашучасцю запырэчыць супраць змешвання дзвюх цалкам розных з'яў: блізкасці значэнняў розных слоў і здольнасці розных адзінак называць тыя самыя аб'екты» [10, с. 141].

В. Гумбальт выказаў думку, што імя не з'яўляецца прадстаўніком рэаліі – яно выражае наш пункт гледжання на яе. Выражэнне розных поглядаў на адзін і той жа рэфэрэнт – крыніца яго разнастайнай намінатыўнай прэзентацыі ў мове. Так, калі ў санскрыце *слон* называецца то *двойчы п'ючым*, то *надзеленым рукою*, то кожная з гэтых намінатыўных адзінак утрымлівае ў сабе асаблівы сэнс, хаця ўсе яны называюць адзін і той жа клас рэфэрэнтаў [11, с. 85].

На падставе рэферэнтнай тоеснасці ўзнікае вядомая фігура маўлення – перыфраза. Перыфрастычны статус маюць інтэрпрэтуючыя намінацыі – інстытуцыянальныя акты: *вузы Гіменея – шлюб, з’явіцца на свет Божы – нарадзіцца, пачыць у бозе – намерці, пусціць чырвонага пеўня – падпаліць чыю-небудзь уласнасць* і да т.п. Перыфраза «іграе» не толькі на павышэнне, але і на паніжэнне. Так, перыфрастычнымі з’яўляюцца дэрываты, якія ўзнікаюць па субстытутыўнай мадэлі з сэнсам «замест»: *рукі – граблі, нос – рубільнік, галава – гарбуз, ногі – аглоблі, ложак – бярлог* і да т.п.: – *Табе, Глаша, ні за што нельга брацца. У цябе не рукі, а граблі* (Капыловіч).

Пафас спрыяе ўзнікненню і замацаванню ў мове дзейсна-энергетычнай лексікі і фразеалогіі. Публіцыстычны пафас не абыходзіцца без перыфразы: *не салдат, а воін, не ўніверсітэт, а альма матар, або храм навукі; не вярблюд, а карабель пустыні, не нафта, а чорнае золата* і г.д. «Вечны бой» ваяўнічага пафасу кантрастуе са звычайным светаадчуваннем звычайнага чалавека культуры, якое працівіцца ваяўнічасці і выражаецца ў інтэнцыі «*абы ціха, абы вайны не было*». Цішыня – этычны фон і адначасова найвялікшая паэзія, з якой кантрастуюць ідэалагічныя фігуральныя гешталты маўлення.

Сферы праяўлення маўленчага пафасу

Гіпатэтычна дапускаем, што пафас здольны праявіцца ў любой актыўнай дзейнасці. Рэдка якая дзейнасць не абыходзіцца без такіх пафасных прыкмет, як уздым, натхненне, эмацыянальнасць і да т.п. Найбольш яркая этычна-пафасная антытэза праяўляецца ў дзейнасці, у якой галоўную ролю іграе слова. Так, публіцыстыку немагчыма ўявіць сабе без пабуджальнага пачатку. У газетных тэкстах прысутнічае імкненне ўзбудзіць інтарэс да пэўнай падзеі, заклікаць чытача да актыўнай дзейнасці, стварыць шырокі рэзананс таго, што адбываецца ў грамадстве. Жыццё набывае ідэалагічныя вымярэнні, ствараецца ідэалагізавана-ўзнёслая мова, якая кантрастуе са звычайным чалавечым словам.

Наўрад ці звычайны селянін на пытанне, што ён рабіў увесь час у полі, скажа: «*Ад зоркі да зоркі знаходзіўся на пярэднім краі барацьбы за ўраджай*». Аднак так за яго скажуць ідэолагі, якія ствараюць «гераічную» лексіку і фразеалогію, клапацячыся аб падтрыманні баявога духу грамадства ў цэлым і асобных яго прадстаўнікоў. У выніку ідэалагічных інтэнцый збор *ураджаю* замяняецца *бітвай за ўраджай*. Паводле існуючай ідэалагічнай устаноўкі аказваецца мала проста *жыць мірна, неабходна змагацца за мір*.

Адзначым, што тэхналогія ўтварэння пафасных адзінак маўлення нагадвае біржавыя гульні: спекуляцыю на павышэнне (*не дом, а палац*) і на паніжэнне (*віно – слёзы Мічурына*). Акцыі рэферэнта «падаюць» ці «падымаюцца» ў залежнасці ад узвышанай ці зніжанай яго намінацыі.

Акрамя публіцыстыкі, пафас прысутнічае ў мастацкіх творах, прысвечаных «лёсавызначальным» вехам гісторыі, напрыклад, рэвалюцыйным падзеям, сацыялістычнаму будаўніцтву, калектывізацыі і індустрыялізацыі. Менавіта такімі з’яўляюцца творы, што ўваходзяць у «Палескую хроніку» Івана Мележа. Рэвалюцыйны пралетарскі пафас кантрастуе з патрыярхальным вясковым этасам.

Аснову пафасу складае супярэчнасць, якая вынікае з ідэалагічнага пазіцыяніравання: *мы – яны, наша – не наша, пралетарскае – буржуазнае* і г.д.

«Варожыя сілы ўсіх масцей, – заварыў ён (Башлыкоў) выразна, дужа, – дзейнічаюць шырокім фронтам. Яны дзейнічаюць у міжнародным маштабе і на ўнутраным фронце. Яны не грэбуюць нічым, каб падарваць нас. Яны шкодзяць нам і ў вялікіх, дзяржаўных справах, і ў малых. У любым сяле, у любым калгасе...

Класавы вораг дзейнічае. І мы таксама, – голас Башлыкова ўсё цвярдзеў, – будзем дзейнічаць! Мы будзем бязлітасна біць па ворагу і яго пасобніках! Дзе б яны ні вы-

лезлі!» (Мележ); *Хлопец быў наш, – як бы білі Апейку словы шкадавання. Мы верылі яму. Спадзяваліся на яго як на камсамольца, таварышча!.. Ён не можа быць не нашым. Усё, што ў ім ёсць добрае, усё гэта наша. Ад савецкай улады...* (Мележ).

Узровень пафасу падымаецца ў сувязі з ідэалагічным напружаннем маўлення. Займеннік *мы* набывае пафаснае гучанне, увасабляе ідэю маналітнага адзінства.

Пафас і іменнасць

Сутнасць пафасу намінацыйная. Пафас – неад’емная рыса іменных адзінак мовы. Імёны супрацьпастаўляюцца дэскрыптывам. Так, пытанне «*Якога роду ты?*» прадугледжвае этычную дэскрыпцыйную назву: «*Як тваё імя, якога роду ты? Хто наканавы табе твой шлях? Таямніц якіх словаў непразых, Адишкаць хацеў у гэтых краях?*» (С. Осіпаў, А. Усціновіч). Реферэнтам назвы выступае аб’ект (індывід). Назва-дэскрыптыў – метка рэаліі. Прыкмячаецца тое, што існуе і лакалізуецца актуальна («тут і зараз»), што адразу кідаецца ў вочы. Канкрэтная лексіка, якая называе фактаграфічныя рэаліі, цалкам дэскрыпцыйная.

Дэнатат імені – суб’ект, які пазіцыяніруе сябе ў ідэалагічным прававым полі. Імя – катэгорыя юрыдычная. Так, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь гарантуе «право на жизнь, достойные условия жизни и охрану здоровья, образование и труд, отдых и досуг, на свободу личности и защиту, на имя и гражданство, материальное обеспечение» (Арт. 43).

Уласнае імя ідэнтыфікуе суб’екта права як тое, што сабе асобу («*Я, Іван Пятровіч, ...*»). Асабовое «Я», змяняючыся пад уплывам сацыяльных умоў, разам з ростам ведаў, культуры і выхаваннем волі, тым не менш захоўвае ўнутраную цэльнасць і субстанцыяльнасць. Дзякуючы наяўнасці некаторых істотных параметраў структуры духоўнага свету чалавек як асоба застаецца самім сабой.

Праз агульнае імя асоба атаясамляе сябе з сацыяльна легітымным калектывам (*Я доктар, настаўнік, журналіст...*). Сацыяльная ідэнтыфікацыя выражаецца таксама камітатыйным (сумесным) «Мы»: *Ну, от і ідзі ў еты свой рай! А мы, нібыто, так пажывем! Нам і так непагано!* (Мележ); *Мы – людзі. І мы ніколі не пагодзімся з імі (гітлераўцамі), нават калі яны перамогуць* (Лынькоў).

Права на імя – філасофская праблема. Асоба павінна «па праву» насіць уласнае імя, упісваюцца ў сацыяльную рэальнасць: «*Паслухай, ты! – шэпт Хрысці перарывісты. – У майго сына ёсць імя, прозвішча і імя па бацьку. Ён – Хведар Хведаравіч Жытнік. Разумееш? Мой муж, Хведар Жытнік, які загінуў на фронце, наказаў даць гэтаму дзіцяці сваё прозвішча і імя... І я нікому! Разумееш? Нікому! Нават табе не дазволю!*» (Каліна).

У этычным полі культуры правіць звычай; культура абапіраецца на традыцыю («*Так прынята*»). Гэта ўзровень статычнага факта, фактаграфіі, экстэнсіўнага росту і прыросту. Носьбіты культуры адаптуюцца да навакольнага асяроддзя («*Як ёсць, так ёсць*», «*Не намі заведзена*»). У інфармацыйнае поле культуры трапляюць рэальныя («па прыродзе») дэскрыпцыі (словы тыпу *заяц, воўк* і інш.). Назва – спосаб разумення свету: *У свеце разнастайным ёсць яснасць і туман. Пакуль прадмет не названы, ён незразумелы нам. Пытаем у страху: Хто ён, адкуль, чый?* (Давід Самойлаў).

Поле ідэалогіі дынамічнае. Замест культурных акцый у ідэалагічным полі адбываюцца і дынамічна развіваюцца падзеі. Ідэалогія – узровень імені. Ідэалогія зыходзіць з устаноўкі «як мусіць быць». Ва ўласным і агульным імені няма матывуючай рэчывнасці, аднак любое імя ўвасабляе дынамічна-стэрэатыпную ідэю.

Нараджэнне дзіцяці – факт, які сведчыцца метрыкай (пасведчаннем аб нараджэнні) і трапляе ў этычнае поле культуры. Акт жа іменавання здольны набыць інстытуцыяльна-ідэалагічны статус: *Ты будзеш Сяня. Гучыць па-пралетарску. Сяня!.. А што, добра!* (Асіпенка). Наданне дзіцяці ўласнага імені – імяніны – сацыяльна значная па-

дзея. Імя не пасведчанне індывіда (аб'екта), а засведчанне асобы. Падзея суправаджаецца пафасам. Факты – прыналежнасць этасу.

У адрозненне ад этычных дэскрыптываў, імёны існуюць не «па прыродзе», а «па ўстанаўленні». Уласнае імя – ідэалагічная ўстаноўка асобе, якой яна павінна быць, яе закон.

Па сутнасці, імёны – гэта вышэй развітыя дэскрыптыўныя назвы, з якіх элімінавана фенаменальная рэчыўнасць. Так, вядома, што ў імені *Пётр* той жа этымон, што і ў назве *камень*; *Булат* – «сталь» і да т.п. Ва ўласнага імені ёсць «унутраная форма»: *Аляксандр* – «пераможца», *Наталля* – «родная». Імя ўласнае не мае значэння, аднак валодае данамічным стэрэатыпам, выступае носьбітам сацыяльнай інфармацыі.

Не ўсякі індывід пазіцыяніруе сябе як самастойную асобу і валодае сацыяльным статусам. У бяспраўных аб'ектаў тварнага і рэчыўнага свету ўласнага імені няма. Індывіды распазнаюцца праз дэскрыптыў – клічкі ці мянушкі: *Іван*, па-вулічнаму *Макацёр*; *кошка Мурка*; *А за вочы Тольку з Лёшкам дык адно і называлі па мянушцы, бы забываліся, што ў іх ёсць імя, бацькава прозвішча. Хто яго ведае, за што за якое Тольку далі мянушку Павук? Ці не за тое, што ён надта хітраваў? Наробіць дзе шкоды – і выкруціцца, вылізне, як павучок на сваёй тоненькай павуцінцы ўцячэ, схавалецца... А Лёшка, Гега, дык той заўсёды лупіў зубы – «ге-ге-ге»... (Капыловіч).*

Пафас уласнага імені тлумачыцца тым, што носьбіт яго фігуруе як прававая асоба. Імя ўздымае бяспраўнага індывіда на вышыню сацыяльнага быцця. «*Я называюся Ася, а ты?*» – «*Я – Анатоль. Раней мама казала Толік, а цяпер я ўжо вырас*». *Ася паглядзела на хлопчыка і засмялася. «Ой, мамачкі, – сказала яна, як гаварыла заўсёды цётка Марыля, яе апякунка. – Ён вырас!.. Стане на палена, дык свінні па калена. Вырас!.. Маленькі ты яшчэ зусім...» (Брыль).*

Праз формулу ўласнага імені падкрэслена выказваецца асаблівае шанаванне асобы: «*Як жа жывем, Аўдоцця Пятроўна?*» – *пацікавіўся звонка, прыязна Башлыкоў. Імя па бацьку старой выпытаў ціха ў сына. – «Да як? Жывем» (Мележ); Руды падышоў апошні, паздароўкаўся... Ціснуўшы руку, павіншаваў: «Са шчаслівым вазвращэннем, Міканор Дамецевіч!» (Мележ); Сам ён, хоць яго часам і велічаюць па імя і па бацьку, Сцяпан Уласавіч, амаль нічым не розніцца ад іншых дзядзькоў – ні гаспадаркай, ні адзеннем (Мележ).*

Запатрабаваннем пафасна-ідэалагічнага гучання выкліканы да жыцця шматлікія ўласныя імёны, якія выкарыстоўваліся ў свой час у моўнай практыцы: *Кім* (Камуністычны інтэрнацыянал), *Рэм* (Рэвалюцыя міравая), *Акцябрына* (народжаная Акцябром) і да т.п. Безумоўна, «гучанне» з'яўляецца прычынай распаўсюджання такіх прозвішчаў, як *Гром*, *Громаў*, *Грамыка* і пад.; параўн.: *Сталіна*, *Турбіна*, *Рэўдзіт* (рэвалюцыйнае дзіця), *Авангард*, *Электрон* і да т.п. *Кіна механік тут фігура! Самі набачыце. А як яго імя, ніколі не здагадаецца: Молат. Праўда, Молат Дзмітрыевіч. Самае індустрыяльнае імя ўляпілі бацькі на ўсё жыццё (Грахоўскі).*

Агульнае імя і сацыяльныя аспектацыі

Пафас агульнага імені звязаны з існуючымі сацыяльнымі аспектацыямі – спадзяваннямі, якіх чакае ад носьбіта імені грамадства. Прыналежнасць да сацыяльнай катэгорыі фіксуецца агентывымі імёнамі: *настаўнік*, *доктар*, *будаўнік* і да т.п.

Кожная асоба ўспрымае і сведчыць пра сябе праз агентывае імя, арыентуецца ў дзейнасці на сацыяльны стэрэатып (эталон) рэфэрэнта, які належыць да той ці іншай рэфэрэнтнай групы: *Я – старшыня сельсавета Зот Мітрафанавіч Галушка. Бяру ўсю адказнасць на сябе (Марчук); Я – настаўніца. Я – чалавек, якому па закону трэба вучыць. Мяне для гэтага рыхтавалі (Мележ); Я – журналіст і вазьму такі грэх – спыніць нарэшце публічную істэрыку (Чапуноў); Я – салдат. І не дзеля таго я апрануў ва-*

енную форму, каб толькі пра тое і думаць, як у царкву вырвацца. Салдат, веруючы ён ці атэіст, заўсёды павінен быць гатовы ўзяць у рукі зброю, абараніць сваю зямлю ад ворага. (Зданюк); Я – дырэктар. Я павінен ісці ўпоравень з часам і ні на крок не адставаць (Іванова).

Агентыўнае імя ўключае сацыяльную эспектацыю; сацыяльны калектыў прадпісвае пэўны стэрэатып паводзін і неад’емныя якасці носьбіту імені: «Доктар павінен быць добрым», – слабым голасам абазвалася Гэля (Рудова); Дык вырuchy ўжо, бо ж камсамолец (Быкаў); Мы з табой байцы. Толькі ўперад і ні кроку назад (Супрунчук); Ты ж лейтэнант! Чаму ляжыш? Камандуйце, па-пластунску, наперад! (Быкаў); Мы во бабы і то... А ты ж франтавік! (Барысевіч).

Пафасны патэнцыял агентыўных імёнаў праяўляецца як прадпісанне да актыўнай дзейнасці, натхняе на здзяйсненні і адпаведнае захаванне: Бацька ўжо багата гадоў ляжаў недзе ў салдацкай магіле, і маці – нібы жартам, нібы сур’ёзна – казалі пра малага: «мужчынка мой», «хадзяін наш»! (Мележ).

У сэнсавым аспекце агентыўных імёнаў выяўляюцца дынамічныя стэрэатыпы, якія з’яўляюцца складнікамі культурна-ідэалагічных канатацый. Так, інфарматыўны аспект імені настаўнік складае тое, што ім называецца «той, хто выкладае ў школе; той, хто наогул з’яўляецца натхніцелем, хто кіруе, вучыць чаму-небудзь; той, хто дапамагае каму-небудзь засвоіць спецыяльнасць на прадпрыемстве, выходзіць працоўныя навукі» [8, т. 3, с. 313]. Аднак, безумоўна, за межамі слоўнікавай дэфініцыі засталіся звесткі, што складаюць культурна-ідэалагічнае «дасье» агента, якія актуалізуюцца ў розных сацыяльных кантэкстах ужывання яго імені: Прырода заклала ў ім талент настаўніка. Ён, прасты чалавек, быў такі начытаны і так талкова і разумна разважаў аб жыцці, як ніхто. (Марчук); Настаўнік не можа вучыць, калі не вучыцца сам, не можа быць настаўнікам, калі працуе без разумення сваёй адказнасці перад часам, перад будучыняй. (Янкоўскі); Настаўнік павінен умець арганізаваць, хадзіць, жартаваць, быць вясёлым, сярдзітым. Настаўнік у вёсцы павінен умець навучыць усяму і малага, і старога! Ён не можа сядзець толькі ў школе і не бачыць таго, што робіцца на вуліцы!.. (Мележ).

Прагматычны патэнцыял агентыўнага імені раскрываецца ў кантэксте. Так, слоўнікавая дэфініцыя агента студэнт ‘навучэнец вышэйшай навучальнай установы’ (ТСБМ) не раскрывае сэнсавых прэсупазіцый гэтага імені, якія вынікаюць з кантэксту яго ўжывання: Андрэй спыніўся, загнушыў матор. «Сыскаўся, студэнт? – падаючы руку, спытаў скрыпач, абышоў вакол матацыкл. – Каб твае словы, студэнт, ды богу ў вушы» (Капыловіч).

Прагматычная прэсупазіцыя агентыўнага імені, якое змяшчае дынамічны стэрэатып, адкрывае магчымасці для сугестыўнага ўплыву на носьбіта імені – учынкі агента рэгламентаваны ідэяй яго імені: Будзьце мужчынам! Не да твару камандзіру гаварыць такое (Пальчэўскі); Вы, пісьменнікі, – увасабленне сілы і таленту нашага народа. Уся Беларусь глядзіць на вас як на змагароў, як на тых, хто можа зрабіць больш за маладых патрыётаяў, больш за палітыкаў, больш за дыпламатаў і банкіраў. Бо вы – уладары слова і вам вераць («Наша слова»); Як вы размаўляеце з пакупніком! Прадаўцу трэба быць ветлівым. А як жа! Савецкаму спажыву – узорнае абслугоўванне! (Місько); Сыноч мой, ты воін, абаронца Айчыны. А значыць, павінен быць моцны духам і целам. (Зданюк); Быць вадзіцелем – не ў бірулькі іграць. Увесь час – правілам дарожнага руху, правілам бяспекі! (Місько); Ты ж егер. Ты – друг, доктар, карміцель, клапатлівы гаспадар. (Яфрэмаў); «Ты ж брыгадзір, павінен ведаць», – унікнуў таварыша Віктар (Гаўрылкін); Ты ж нейкі пісьменнік, акрамя ўсяго (Дамашэвіч).

Заклучэнне

Пафас выступае неабходным складнікам маўлення, якое адбываецца не «па прыродзе», а намінальна – па «ўстанаўленні». Пафас прысутнічае не ў жывой, а ў штучна сканструяванай (інстытуцыянальнай) рэальнасці. Ён уваходзіць у супярэчнасць з этычнымі рэаліямі жыцця, з'яўляецца іх адмаўленнем. У гэтым сэнсе пафас азначае прагрэс, які адмаўляе сувязь з культурнай спадчынай продкаў.

Пафас – складнік іменных адзінак мовы. Імя – катэгорыя юрыдычная і ідэалагічная. Праблема «права на імя» не толькі філасофская, але і лінгвістычная. Агульныя агентыўныя імёны, акрамя ідэнтыфікуюча-дэнататыўнага сэнсу, змяшчаюць сацыяльныя дынамічныя стэрэатыпы, якія існуюць у грамадстве. Пафасны патэнцыял агульнага імені выказваецца ў кантэкстах, звязаных з інстытуцыянальнай рэальнасцю суб'ектаў маўлення.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Сухинин, В. П. Современная риторика : учеб. пособие / В. П. Сухинин, М. В. Горшенина. – Сызрань : Самар. гос. техн. ун-т, 2010. – 118 с.
2. Введение в культурологию : курс лекций / под ред. Ю. Н. Солонина, Е. Г. Соколова. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т, 2003. – С. 149–160.
3. Аристотель. Метафизика / Аристотель. – М. : Эксмо, 2006. – 608 с.
4. Аристотель. Поэтика / Аристотель. – М. : Худож. лит., 1957. – 183 с.
5. Гегель, Г. В. Ф. Сочинения : в 14 т. / Г. В. Ф. Гегель ; Акад. наук СССР, Ин-т философии. – М ; Л. : Соцэкгиз, 1929–1959. – Т. 12, кн. 1 : Лекции по эстетике. – 1938. – 463 с.
6. Белинский, В. Г. Полн. собр. соч. : в 13 т. / В. Г. Белинский. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1955. – Т. 8. – С. 312–318.
7. Словарь литературоведческих терминов / ред.-сост.: Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа ; пад. агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл. – 1977–1984.
9. Серл, Дж. Что такое институт? / Дж. Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 7.
10. Шмелев, Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 244 с.
11. Гумбольдт, В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода / В. Гумбольдт // Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX вв. – М. : Просвещение, 1979. – С. 259–291.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 27.04.2016

Ignatyuk T.M. Category of Pathos and Speech Activity

The article is devoted to one of constructive components of speech activity – pathos. There has been undertaken an attempt of scientific definition of the called component of speech. There have been investigated the most typical manifestations of pathos, its location in different types of speech activity, existing in social and political journalism and belles-lettres means of expression. There has been proved the substantial essence of pathos, its nominative status has been market and its connection with the most famous institution of the language – the category of name.